

PAWEŁ MIGDALSKI
Szczecin
ORCID: 0000-0002-1988-7225

POCZĄTKI POLSKIEGO ZAINTERESOWANIA WCZESNOŚREDNIOWIECZNĄ PRZESZŁOŚCIĄ KOŁOBRZEGU (DO KOŃCA LAT 50. XX W.)

UWAGI WSTĘPNE. KOŁOBRZEG JAKO NIEMIECKIE I POLSKIE MIEJSCA PAMIĘCI

Kołobrzeg (niem. Kolberg), duże uzdrowisko nadmorskie na Pomorzu Zachodnim, z uwagi na bohaterską obronę miasta-twierdzy przed wojskami napoleońskim w 1807 r., stanowił w XIX i pierwszej połowie XX w. ważne miejsce pamięci dla Niemców, jako symbol niezłomnego oporu i obrony ojczyzny przed przeważającym liczebnie wrogiem¹. Miasto to jest również jednym z najważniejszych polskich miejsc pamięci na Pomorzu. Już średniowieczne polskie narracje o tym miejscu próbowały nadać mu znamiona symbolu polskiego władztwa nad brzegiem Bałtyku². Jednak zasadnicza budowa mitu nastąpiła w trakcie II wojny światowej, kiedy po krwawym zdobyciu niemieckiego miasta-twierdzy 18 marca 1945 r. doszło tu do symbolicznych zaślubin z Bałtykiem. Wydarzenie to upamiętniono jeszcze w trakcie działań wojennych w filmie Jerzego Bossaka *Bitwa o Kołobrzeg* – specjalnym wydaniu Polskiej Kroniki Filmowej (nr 9-10/45), a później w wielu publikacjach³. W kolejnych latach zgodnie z duchem mitu Ziem Odzyskanych przypomniano związki tego ośrodka z Polską od powołania tu biskupstwa podległego Gnieznu w roku 1000⁴, przez wyprawę Bolesława Krzywoustego⁵ i udział Polaków w oblężeniu pruskiej twierdzy

¹ Por. Film „Kolberg” Veita Harlana z 1945 r. U. Schröder, *Veit Harlans „Kolberg“*. *Der letzte „Großfilm“ der UFA*, w: *Konstelacja Szczecin. Aktorzy szczecińscy i kino okresu międzywojennego*, red. R. Skrycki, Szczecin 2011, s. 109-107; M. Dondzik, *Sztuka i ideologia – kolorowe filmy Veita Harlana z okresu III Rzeszy*, w: *ibidem*, s. 87-91. Na temat mitu Kolbergu zob. syntetycznie: H.-J. Eitner, *Kolberg. Ein preußischer Mythos 1807/1945*, Berlin 1999.

² Por. P. Migdalski, *Die Feldzüge des Boleslaw Schiefmund nach Belgard und Kolberg und die Anfänge der symbolischen Inbesitznahme Pommerns durch Polen*, „*Studia Maritima*” 31, 2018, s. 87-107.

³ M.in. H. Kroczyński, *Zaślubiny Polski z morzem*, Kołobrzeg 1999.

⁴ Analizę przekazu Thietmara o biskupstwie w Kołobrzegu oraz o działaniach jego pasterza Reinberna przeprowadził S. Rosik, *Reinbern – Salse Cholbergensis aecclesice episcopus*, w: *Salsa Cholbergensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Kołobrzeg 2000, s. 85-93.

⁵ Por. P. Migdalski, *op. cit.* O walkach tych mówiła pieśń wojów Krzywoustego zanotowana przez Galla Anonima zaczynającą się od słów *Pisces salsos et fetentes apportabant alii* (w tłum. Romana Gro-

w 1807 r.⁶ Najważniejszą narracją wydaje się jednak ta poświęcona zdobyciu miasta przez żołnierzy I Armii Wojska Polskiego w 1945 r., która stała się też głównym motywem pomników i tablic pamiątkowych Kołobrzegu po 1945 r. (Pomnik Zaślubin Polski z Morzem, cmentarz wojenny, pomnik Sanitariuszki)⁷. Stała się ona kanwą do nadania tutejszemu muzeum specyfiki militarnej – Muzeum Oręża Polskiego⁸ oraz organizowania tu od 1968 do 1989 r. Festiwalu Piosenki Żołnierskiej⁹.

O ile temat Kołobrzegu jako miejsca pamięci, tak niemieckiego, jak i polskiego powoli zaczyna znajdować zainteresowanie badaczy i pasjonatów, to zupełnie brakuje prac poświęconych początkom badań nad tym ośrodkiem, które stały się później podstawą do kreowania kolejnych narracji o przeszłości tego miasta. Muszę tu dodać, że to właśnie z badań archeologicznych i historycznych wypływały argumenty używane później przez państwo podczas przygotowań do obchodów i samych uroczystości Tysiąclecia Państwa Polskiego. Zresztą, na co wskazuje uwagę Benedict Anderson, to właśnie archeologia pozwalała azjatyckim państwom uchodzić za strażnika tradycji oraz legitymizowała świeckie państwo¹⁰. Stąd potrzeba zajęcia się tematem początków polskich

deckiego: *Naszym przodkom wystarczały ryby słone i cuchnące*), która miała być, na co wskazywał krakowski historyk Józef Mitkowski, *pieśnią związku Polski z Bałtykiem* (J. Mitkowski, *Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski*, Poznań 1946, s. 46). Fragment tej pieśni tak, świetnie zaaranżowanej po latach przez Czesława Niemena w filmie *Kronika polska Galla Anonima* z 1977 r. w reżyserii Grzegorza Królikiewicza, został umieszczony na tablicy pamiątkowej na budynku biblioteki Kołobrzegu, noszącej od 1966 r. nieprzypadkowo imię Galla Anonima, który miał „wślawiać bohaterские czyny wojów Bolesławowych walczących o utrzymanie słowiańskości tych ziem” – Archiwum Państwowe w Koszalinie, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Kołobrzegu, sygn. 718, p. 73-74.

⁶ Por. zwłaszcza liczne publikacje H. Kroczyńskiego, m.in. *Polacy w walce o Kołobrzeg 1807*, Warszawa 1969; idem, Hieronim Kroczyński, *Wojsko Polskie na Pomorzu Zachodnim i Krajnie w 1807*, Warszawa 1990.

⁷ Na temat Kołobrzegu jako polskiego miejsca pamięci upamiętniającego wydarzenia z 1945 r. zob. E. Krasucki, *Zaślubiny z morzem – powojenny mit założycielski Kołobrzegu. Kilka uwag wokół nieco wstydliwej historii*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010, s. 297-319; M. Golonka-Czajkowska, „*Gdzie moi żołnierze, tam i ja*”. *Postać Emilii Gierczak w heroicznym micie o zdobyciu Kołobrzegu*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010, s. 221-244; M. Prusak, *Obraz walk o Kołobrzeg w 1945 roku w audycjach Radia Koszalin w latach 1953-1989*, w: *Polifonia pamięci. Między niemiecką przeszłością a polską teraźniejszością. Kołobrzeg 1945-2015*, red. R. Ptaszyński, J. Suchy, Szczecin 2017, s. 183-204; J. Watrak, A. Sawicka, *Die polnische Lyrik nach 1945 über Kołobrzeg (Kolberg). Eine Anmerkungen*, „Pommersches Jahrbuch für Literatur“ 2, 2007, s. 274 nn. Na temat pomnika zaślubin z morzem oraz uroczystości rocznicowych walk z 1945 r. zob. Z. Mazur, *Między ratuszem, kościołem i cmentarzem*, w: *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 1997, s. 322, Z. Romanow, *Kreowanie „polityki pamięci” na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-2000*, Poznań 2002 (Zeszyty Instytutu Zachodniego nr 24/2002), s. 22. W 2011 r. odbyła się też konferencja pt. *Mity Kołobrzegu. Propaganda w służbie wojny i pokoju*, zorganizowana przez Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu, jednak nie opublikowano z niej materiałów.

⁸ H. Kroczyński, *Organizacja i dzieje muzeum w Kołobrzegu*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, nr 1, 1971, s. 131 i n.

⁹ K. Bittner, *Piosenka w służbie propagandy. Festiwal Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu 1968-1989*, Poznań 2015.

¹⁰ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażeniowe, Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków 1997, s. 177.

naukowych zainteresowań, zwłaszcza architektonicznych, wczesnośredniowieczną przeszłością Kołobrzegu, ukazania kto i kiedy pierwszy zwrócił uwagę na ten ośrodek, jak wyglądały pierwsze badania. Temat ten nie znalazł się dotychczas w orbicie zainteresowań badaczy, a jedynie pobieżnie potraktowali go głównie archeolodzy i muzealnicy na marginesie własnych poszukiwań¹¹. Bazę źródłową pracy stanowią głównie materiały archiwalne zgromadzone w archiwach państwowych oraz instytucjach naukowych i kulturalnych. Cezurę końcową stanowi koniec lat 50. XX w., kiedy zakończono pierwszy etap prac archeologicznych na grodzisku kołobrzesckim w Budzistowie. W 1960 r. pojawiło się wiele inicjatyw związanych z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego, które wykorzystywały już wyniki tych pierwszych prac, niewiele wnosząc do rozpoznania najdawniejszych dziejów ośrodka, podobnie jak muzeum regionalne, które otwarło swoje podwoje w 1963 r.

PIONIERZY POLSKICH BADAŃ WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO KOŁOBRZEGU

Początek zainteresowania polskich badaczy Kołobrzegiem ma związek z badaniami milenijnymi. Mimo że już przed wybuchem II wojny światowej pojawiały się pojedyncze głosy środowisk historyków i archeologów zajmujących się okresem powstania państwa polskiego, dopiero po jej zakończeniu w 1946 r., już w zupełnie nowych granicach i zmieniających się realiach politycznych, ale przede wszystkim w nowej sytuacji – zniszczeń wojennych, które umożliwiły wgląd w głąb wielu ośrodków miejskich czy poszczególnych obiektów oraz potrzeby objęcia ochroną oraz badaniami również artefaktów kultury materialnej nowo włączonych ziem zachodnich, środowisko naukowe w osobie archeologa Witolda Hensla, związanego blisko z władzą ludową w latach 1944-1945¹², zgłosiło ideę przygotowania programu badań archeologicznych związanych z tysięczną rocznicą pierwszych wzmianek o nich¹³. Po

¹¹ L. Leciejewicz, W. Łosiński, E. Tabaczyńska, *Kołobrzeg we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1961, s. 28-30; L. Leciejewicz, *Dzieje badań archeologicznych*, w: *Kołobrzeg. Wczesne miasto nad Bałtykiem*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Warszawa 2007 (= *Origines Polonorum*, t. II), s. 15-22; M. Rębkowski, *Archeologia w kołobrzesckim muzeum*, w: *50 lat Muzeum Oręża Polskiego w służbie historii i kultury. Wydawnictwo jubileuszowe*, red. B. Polak i in., Kołobrzeg 2013, s. 132; idem, *Badania milenijne na Pomorzu Zachodnim. Przebieg, znaczenie, skutki*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 65, 2017, s. 121-124; idem, *O uwarunkowaniach i znaczeniu badań archeologicznych prowadzonych przy odbudowie kołobrzesckiej Starówki*, w: *Odbudowa miast Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej. Wybrane problemy*, red. P. Migdałski, Wodzisław Śląski–Stargard 2018–2019 (w druku); H. Kroczyński, *Organizacja i dzieje...*, s. 130.

¹² Zob. m.in. J. Kośnik, *Lubelski etap działalności Witolda Hensla*, „Archeologia Polski”, t. 52, z. 1–2, 2007, s. 219–225.

¹³ W. Hensel, *Z przygotowań do polskiego Tysiąclecia*, „Z Otchłani Wieków” 24, 1958, z. 4, s. 226; W. Filipowiak, *Główna problematyka i wyniki badań archeologicznych na Pomorzu Zachodnim nad tysiącleciem państwa polskiego*, w: *Dwudziestolecie nauki polskiej na Pomorzu Szczecińskim 1946-1966*, red. L. Babiński, H. Lesiński, Szczecin 1968, s. 109; G. Labuda, *Poznańska Księga Tysiąclecia o początkach państwa polskiego po upływie półwiecza*, w: *Początki Państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia*, red. K. Tymieniecki, Poznań 2002 (wyd. 2; wyd. 1: Poznań 1962), s. VII i n.

długich przygotowaniach 1 marca 1948 r. zorganizowano w Warszawie międzyrodzinną konferencję archeologów, historyków i historyków sztuki w sprawie podjęcia programowych badań okresu powstania państwa polskiego¹⁴. Przygotowana przez Naczelną Dyрекcyję Muzeów i Ochronę Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki Konferencja miała za zadanie wymianę poglądów na najważniejsze sprawy oraz opracowanie szczegółowego programu badań¹⁵.

Potrzeba przeprowadzenia wykopalisk w Kołobrzegu została wyartykułowana już w pierwszym wystąpieniu w dyskusji po referacie wprowadzającym Aleksandra Gieysztora przez nestora polskich archeologów prof. Józefa Kostrzewskiego. Wskazywał on potrzebę szybkiego rozpoczęcia badań wykopaliskowych na terenie Pomorza na Rugii (sic! – wyspa ta nie była wszak w granicach Polski), w Szczecinie, Kołobrzegu i w Toruniu, później zaś, ze względu na brak sił fachowych, także w Wolinie¹⁶. Roman Jakimowicz – profesor archeologii w nowo powołanym uniwersytecie w Toruniu – wskazywał następnie, że przygotowania do badań w Kołobrzegu są daleko posunięte¹⁷. Mówił też, że należy przeprowadzić je w pierwotnym Kołobrzegu, to jest w Budzistowie (nim. Altstadt), co rokuje dużymi nadziejami, gdyż kompleks położony jest częściowo na wzniesieniu, a częściowo w dolinie Parsęty. „Będzie można odnaleźć tam szczątki drewnianych konstrukcji, szczątki z wojen Krzywoustego i innych toczonych walk. Wskazywał, że jest możliwość odkrycia tu śladów wikingów, które wymagałyby konsultacji ze specjalistami skandynawskimi”¹⁸.

Tło organizacyjne tych przedsięwzięć znajdujemy w materiałach archiwalnych na Pomorzu. Pismo z początku sierpnia 1947 r. starosty powiatowego kołobrzieskiego Leonarda Zarębskiego do Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego informuje, że na terenie powiatu nie zachodzi potrzeba specjalnego zabezpieczenia zabytków archeologicznych, gdyż nie zwracają one uwagi osadników i nie są niszczone. Sprawą tą zainteresował się kołobrzieski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, subsydiowany przez Wydział Powiatowy, który zwrócił się do R. Jakimowicza z prośbą o zbadanie znalezisk i ewentualnie podjęcie wykopalisk¹⁹. Twórcą kołobrzieskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego był Jan Frankowski²⁰. Jak wspominał po latach, dzięki działalności w różnych organizacjach,

¹⁴ Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej cyt. AIAiE PAN Warszawa), Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, sygn. KB/13, p. 5.

¹⁵ AIAiE PAN Warszawa, Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, sygn. KB/13, p. 5-8.

¹⁶ AIAiE PAN Warszawa, Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, sygn. KB/13, p. 12.

¹⁷ AIAiE PAN Warszawa, Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, sygn. KB/13, p. 105.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41, 43.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 4973, p. 35; J. Frankowski, *Pierwsza siedziba biskupstwa pomorskiego (powiat kołobrzieski)*, w: *Rocznik-Informator Pomorza Zachodniego 1945-1948*, red. W. Goszczyński, Szczecin 1948, s. 73.

²⁰ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, *Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzieskiego / 1946-1961/*, maszynopis, s. 14, 17.

jak właśnie PTK, doprowadził do ścisłej współpracy z R. Jakimowiczem²¹, który zapoczątkował badania na grodzisku i wygłosił dla działaczy społecznych w Kołobrzegu 1 lutego 1948 r.²² wykład o słowiańskiej przeszłości miasta. Środki na to wydarzenie oraz lokal zapewniła Powiatowa Rada Narodowa. Treść odczytu Jakimowicza została opublikowana w czasopiśmie „Z Otchłani Wieków” już pośmiertnie na podstawie nadesłanego przez J. Frankowskiego tekstu referatu²³.

W artykule tym R. Jakimowicz wskazywał duże znaczenie warzelni soli we wczesnym średniowieczu dla rozwoju ośrodka kołobrzeskiego, który miał dorównywać innym centralnym grodom w państwie. Sprzeciwił się interpretacji przekazu Galla Anonima, mówiącej, że istniał tu jeszcze jeden gród nad morzem chroniący saliny. Pierwotny, znany ze źródeł z X i XII w. gród znajdował się nie na terenie miasta lokalnego, ale na obecnym przedmieściu – Starym Mieście – Altstadt (Budzistowo), co potwierdzać mają też znane nam dokumenty z XIII w. Sprzeciwił się zatem lokalizacji pierwotnego ośrodka na Wyspie Solnej. Opisał też warunki naturalne i komunikacyjne rejonu grodziska i podgrodzia, które wówczas na podstawie oględzin trudno było rozróżnić w terenie²⁴. R. Jakimowicz wskazał również, że jego pierwsze zetknięcie z tym miejscem miało miejsce 1 sierpnia 1947 r., kiedy to podczas prospekcji odnalazł skorupy, a dawniej odnajdywano tu m.in. grzebień i przęśliki²⁵. Także późniejsze dokumenty konserwatorskie wskazują, że badania terenowe przeprowadzone przez R. Jakimowicza i J. Frankowskiego przyniosły pewną liczbę ułamków ceramiki²⁶.

Wobec znikomego zachowanego zasobu źródłowego dla Kołobrzegu trudno obecnie dociec, dlaczego ostatecznie badania nie zostały rozpoczęte, zwłaszcza że miały wsparcie miejscowych promotorów w postaci osób pokroju J. Frankowskiego i władz oraz zainteresowania koryfeusza nauki polskiej z drugiej strony. Znając jednak sytuację w innych miejscowościach Pomorza Zachodniego, można się pokusić o próbę odpowiedzi. Wskazać należy, że udało się w tym okresie podjąć badania jedynie w stołecznym dla regionu Szczecinie, nie udało się tego dokonać nawet w Wolinie, który od kilkunastu lat zajmował ważne miejsce w dyskusji naukowej o począt-

²¹ Ciekawe, że autorka części monografii Kołobrzegu Elżbieta Piotrowska napisała w 1965 r., iż badania zapoczątkował tu dr Jan R. Jakimowicz (sic!), E. Piotrowska, *Kultura współczesnego Kołobrzegu*, w: *Dzieje Kołobrzegu (X-XX wiek)*, red. H. Lesiński, Poznań 1965, s. 238), po niej wiadomość tę powtórzył kolejny autor monografii Hieronim Rybicki, który wskazał, że tutejsze muzeum patronowało pracom prof. Jana Jakimowicza (sic!) – H. Kroczyński, *W Polsce Ludowej*, w: T. Gasztold, H. Kroczyński, H. Rybicki, *Kołobrzeg. Zarys dziejów*, Poznań 1979, s. 188.

²² Wg przypisu 1 na pierwszej stronie niżej cytowanego artykułu R. Jakimowicza wykład miał odbyć się w 1947 r.

²³ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, *Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzeskiego / 1946-1961/*, maszynopis, s. 18. R. Jakimowicz, *O położeniu słowiańskiego Kołobrzegu w świetle poszukiwań terenowych w r. 1947*, „Z Otchłani Wieków” 20, 1951, z. 7-8, s. 128-139.

²⁴ R. Jakimowicz, *O położeniu...*

²⁵ R. Jakimowicz, *O położeniu...*, s. 133, 135.

²⁶ Archiwum Zachodniopomorskiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie, Teczka: Budzistowo, pow. Kołobrzeg, stanowisko 1, Sprawozdanie, brak paginacji.

kach państwa polskiego²⁷. Sam R. Jakimowicz bardzo szybko został zaangażowany w badania milenijne w Kruszwicy w latach 1948-1950, a na początku 1951 r. nagle zmarł²⁸. Zabrakło też w okresie stalinizmu siły J. Frankowskiego, który w 1952 r. podjął pracę zawodową w Koszalinie. Należy wskazać również na brak w regionie i w ogóle na ziemiach zachodnich osób przygotowanych merytorycznie, które byłyby świadome znaczenia podjęcia badań i z racji piastowania odpowiednich stanowisk podjęłyby to wyzwanie w obliczu ówczesnych problemów (aprowizacyjnych, zaopatrzeniowych, bezpieczeństwa, odbudowy, braku kadr *etc.*), zwłaszcza w totalnie zniszczonym Kołobrzegu²⁹. Nawet w kwestii powołania w tym nadmorskim mieście w 1951 r. muzeum, co postulowała Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki³⁰, wojewódzki konserwator zabytków Zygmunt Knothe wskazywał, że miasto jest słabo zaludnione, bardzo zniszczone i odczuwa wszelkie trudności w zakresie lokalowym. Pisał, że mieszkańcy mogą łatwo korzystać z pobliskich muzeów w Białogardzie, Koszalinie i Darłowie³¹. Jako kolejny argument należy w końcu wskazać odejście od problematyki Ziem Odzyskanych i odsunięcie od władzy ekipy Władysława Gomułki w końcu lat 40. XX w.³²

W materiałach dotyczących pierwszych penetracji archeologicznych Kołobrzegu spotykamy nazwisko Jana Frankowskiego. Należy przybliżyć nieco tę postać i jego rolę. Urodził się w lipcu 1886 r. w Siedlcach, brał udział w strajkach szkolnych na początku XX w. w tym mieście, w latach 1908-1918 przebywał w Szwajcarii, gdzie na uniwersytecie w Lozannie uzyskał dyplom licencjata nauk społecznych. W czasie I wojny światowej przebywał w Rosji, później w II RP pracował jako nauczyciel i urzędnik. Był aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, od 1925 r. prezesem oddziału warszawskiego³³.

²⁷ Por. P. Migdalski, *Wizyta polskich naukowców w Szczecinie i w Wolinie w 1935 roku*, „Roczniki Historyczne” 84, 2018, s. 329-348; idem, *Słowiańszczyzna północno-zachodnia w historiografii polskiej, niemieckiej i duńskiej*, Wodzisław Śląski 2019; idem, *Między nauką, mitem, a propagandą. Przeszłość Wolina w polskich badaniach oraz w życiu małego miasta na ziemiach zachodnich w okresie Polski Ludowej*, w przygotowaniu do druku.

²⁸ J. Kostrzewski, *ŚP Roman Jakimowicz*, „Z Otchłani Wieków” 20, 1951, z. 3-4, s. 37, 39-40.

²⁹ Por. uwagi moje w: P. Migdalski, *Fragmenty dziejów muzeum drawskiego po 1945 roku. Przyczynek do losów muzealnictwa i dziedzictwa pomorskiego po II wojnie światowej*, w: *Drawsko Pomorskie i okolice poprzez wieki. Studia i szkice. Odsłona druga*, red. E. Krasucki, Drawsko Pomorskie 2017, s. 267-284.

³⁰ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 5058, p. 3.

³¹ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 5058, p. 1. Warto może tu wskazać, że w odpowiedzi Witold Kieszkowski z Naczelnej Dyrekcji pisał, że za Kołobrzegiem „przemawiają w sposób wystarczający względy natury historycznej, ponieważ miasto to wraz ze swym okręgiem odgrywało znaczącą rolę w okresie Polski Bolesławowskiej i to przede wszystkim w zakresie stosunków zewnętrznych /z papieżem i cesarstwem w pierwszym rzędzie!”,..., *ibidem*, p. 5.

³² Por. m.in. G. Strauchold, *Mysł zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945-1957*, Toruń 2003.

³³ B. Konarski, *Jan Ignacy Frankowski*, „Jantarowe Szlaki” 25, nr 2, kwiecień-czerwiec 1982, s. 26-28; D. Kabaciński, „Głos Podlasia” – nieznaną epizod z życia Jana Frankowskiego, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, nr 3-4, 2009, s. 18-24; H. Filip, *Frankowski Jan*, w: *Słownik pracowników książki*

J. Frankowski pierwszy raz miał okazję zapoznać się z niemieckim Kolbergiem w 1926 r. podczas podróży powrotnej do Polski ze Szwecji³⁴. Po II wojnie światowej jak wspominał, zapragnął osiedlić się na Ziemiach Odzyskanych, gdzie brakować miało ludzi do pracy. W lipcu 1946 r. przybył do Szczecina, skąd skierowano go do starostwa kołobrzeskiego, mieszczącego się do października 1947 r. w Karlinie, które nie było tak zniszczone³⁵. W samym Kołobrzegu zainicjował poszukiwania pamiątek przeszłości³⁶ i gromadzeniem niemieckich ksiązek: „wybierałem takie, które mogły stać się podstawą do badań nad przeszłością ziemi kołobrzeskiej i całego Pomorza Zachodniego”³⁷. Miały się stać zaczątkiem biblioteki pomorzoznawczej przy miejscowym, powołanym przez niego Polskim Towarzystwie Krajoznawczym³⁸. Przy szkole średniej, która wówczas przeniosła się z Gościna do Kołobrzegu, znalazły miejsce pierwsze zbierane przez członków Towarzystwa eksponaty³⁹ przyszłego Muzeum Re-

polskiej. *Suplement III*, red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010, s. 75-76. Postać ta wciąż czeka na swego monografistę.

³⁴ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzeskiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 10.

³⁵ *Ibidem*, s. 10, 17. Sytuację w pierwszych latach w powiecie ukazał R. Ptaszyński, *Między strachem a nadzieją. Kołobrzeg i okolice w latach 1945-1948*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010, s. 257-295.

³⁶ Warto tu może wspomnieć, że w 1946 r. w budynku ratusza odkryto skarbiec – Archiwum Państwowe w Szczecinie, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 4974; R. Ptaszyński, *Między strachem a nadzieją. Kołobrzeg i okolice w latach 1945-1948*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010, s. 270-271.

³⁷ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzeskiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 13-14, w innym miejscu wspomnień pisał, że „należy gromadzić cały dorobek zebrany w niemieckich pracach naukowych, żeby go dostosować do potrzeb odbudowy Pomorza i pogłębienia wiadomości o powiązaniach kulturalno-gospodarczym z Polską, *Ibidem* s. 18.

³⁸ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzeskiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 14, 17.

³⁹ Równoległe o los zabytków archeologicznych w Kołobrzegu troszczył się Aleksander Stafiński, który próbował ratować je przed zapomnieniem i szabrem w porozumieniu z prof. Józefem Kostrzewskim z Poznania. Wysłał on list z zapytaniem o los zbiorów muzealnych do Starostwa Powiatowego. W odpowiedzi z dn. 23 kwietnia 1946 r. napisano, że tutejsze muzeum regionalne uległo spaleni, część zbiorów Niemcy wywieźli wcześniej do Szczecina, ocalał natomiast dom Nettelbeka, lecz zbiory wywieźli Rosjanie, kilka przedmiotów znajduje się w Zarządzie Miejskim. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, sygn. MAP – A – dz – 80, brak paginacji Pismo Starostwa Powiatowego Kołobrzeskiego z dn. 23.04.1946 r.

Aleksander Stafiński (1899–1968) uczestnik I i II wojny światowej, niedoszły weterynarz, nauczyciel historii, archeolog amator współpracujący z Romanem Jakimowiczem i Konradem Jażdżewskim w latach 30. XX w., autor monografii Suraża, po drugiej wojnie światowej osiadł w Szczecinku, pracownik Polskiego Czerwonego Krzyża, monitował w sprawie ratowania dziedzictwa archeologicznego Pomorza, w związku z czym nawiązał współpracę z Józefem Kostrzewskim, autor wielu prac poświęconych ziemi szczecińskiej. Postać i działalność A. Stafińskiego nadal czeka na swego monografistę. Tu zob. B. Konarski, *Ich pasją była turystyka*, Koszalin 1983; Z. Romaniuk, *Aleksander Józef Stafiński*, w: *Słownik biograficzny białostocko-lomżyńsko-suwałski*, z. 3, red. A. Dobroński, Białystok 2005, s. 149-152; I. Skrzypek, *Przedchrześcijański posąg kamienny*, tzw. „Belbuk”, „Szczecińskie Zapiski Historyczne” 2011, nr 5, s. 37-59; J. Dudź, *Muzeum w Szczecinku – jego historia i perspektywy*, „Koszalińskie Zeszyty

gionalnego⁴⁰. Wspominał, że wraz z dyrektorem banku Bogackim zabiegali o kredyty, zostały nawet rozpoczęte prace nad doprowadzeniem do porządku dawnego muzeum w dawnym Domu Schlieffenów⁴¹, ale wobec nieprzychylności władz przedsięwzięcie nie zostało zwieńczone sukcesem⁴².

Jak wspominał J. Frankowski, w drugą rocznicę „wyzwolenia” 18 marca 1947 r. wydano z jego inicjatywy w Kołobrzegu ulotkę jednodniówkę, na łamach której podkreślał, że Kołobrzeg musiał stanowić ważny punkt, skoro w 1000 r. powołano tu biskupstwo. Do XIII w. lud i szlachta tutejsza była czysto polsko-kaszubska. Wtedy rozpoczęła się niemiecka kolonizacja, powstało miasto, a Polska w swej ekspansji na wschód odwróciła się od morza⁴³. W następnych latach publikował kolejne artykuły o Kołobrzegu⁴⁴. Jeden z nich⁴⁵, powstały na prośbę prezesa PTK prof. Stanisława Leszczyckiego⁴⁶, odbito następnie w serii Biblioteki Krajoznawczej jako samodzielny przewodnik⁴⁷.

Na poświęconej odbudowie Kołobrzegu konferencji 2 kwietnia 1947 r. z udziałem Eugeniusza Kwiatkowskiego, Frankowski wskazywał, że ze względów komunikacyjnych miasto należy odbudować dalej od morza, tak jak to robili Słowianie, którzy swoje centrum – gród wzniesli w Budzistowie⁴⁸. J. Frankowski wspominał, że w początku 1948 r. powstało w Kołobrzegu Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe, które zorganizowało odczyt dr. Kazimierza Ślaskiego o przeszłości ziemi kołobrzesckiej⁴⁹. W dniach

Muzealne” 1984, nr 14, s. 118, 121-123; idem, *85 lat Muzeum Regionalnego w Szczecinku*, „Szczecineckie Zapiski Historyczne” 2000, nr 4, s. 6-14; I. Skrzypek, *Z historii muzealnictwa środkowopomorskiego*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne” 1997, z. 21, s. 98-99; por. też P. Migdalski, *Elżbieta Kazimierzówna w Szczecinku. Przyczynek do dziejów pamięci stosunków polsko-pomorskich w średniowieczu i ich znaczenia w Polsce Ludowej*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 32, 2017, z. 2, s. 5-29.

⁴⁰ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzesckiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 18.

⁴¹ Archiwum Zachodniopomorskiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie,teczka Kołobrzeg tzw. „dom Schlieffen’ów” Gierczak 28 – obiekt poddano renowacji znacznie później w końcu lat 50-tych XX w. z przeznaczeniem na siedzibę muzeum.

⁴² Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzesckiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 44.

⁴³ *Ibidem*, s. 15; *Jednodniówka „Kołobrzeg” 1945 18.III. 1947 Miasto – Port – Uzdrowisko – Powiat*, Kołobrzeg 1947, s. 16.

⁴⁴ J. Frankowski, *Pierwsza siedziba biskupstwa pomorskiego (powiat kołobrzescki)*, w: *Rocznik-Informator Pomorza Zachodniego 1945-1948*, red. W. Goszczyński, Szczecin 1948, s. 73.

⁴⁵ J. Frankowski, *Kołobrzeg*, „Ziemia” 23, 1949, nr 2, s. 33-39.

⁴⁶ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzesckiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 24.

⁴⁷ J. Frankowski, *Kołobrzeg i okolice*, Warszawa 1949. Poszerzona wersja przewodnika ukazała się w 1952 r.

⁴⁸ H. Kroczyński, *Powojenny Kołobrzeg 1945-1950. Wybór źródeł*, Kołobrzeg 2004, s. 55.

⁴⁹ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzesckiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 21-22. Wskazana tu praca to książka: K. Ślaski, *Dzieje ziemi kołobrzesckiej do czasów jej germanizacji*, Toruń 1948 (= Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, r. 51, z. 1, 1946). Główną tezę tej pracy jest dowodzenie, że do germanizacji słowiańskich mieszkańców ziemi kołobrzesckiej znacznie później niż podaje literatura

1-8 maja 1949 r. J. Frankowski zorganizował w Sali Rady Miejskiej I Wystawę Książki Polskiej w Kołobrzegu. Miała ona – jak pisał – „unaocznic zwiedzającym przeszłość Pomorza, a w szczególności Kołobrzegu”, ukazane zostały prace polskie mówiące o mieście oraz wybrane prace niemieckie z „odpowiednimi komentarzami”⁵⁰. Zainteresowany historią pasjonat uczestniczył również w VII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich we Wrocławiu w 1948 r., poświęconym przeszłości Ziemi Zachodnich⁵¹.

Z przyczyn zawodowych w 1952 r. podejmuje pracę jako bibliograf w Bibliotece Wojewódzkiej w Koszalinie, nadal mieszkając w Kołobrzegu⁵². Niestety to powoduje osłabienie jego działalności w tym mieście. Dopiero po powrocie do pracy w bibliotece w Kołobrzegu w marcu 1957 r., już w nowej sytuacji politycznej po polskim październiku, ponownie zaktywizował swą dawną pasję poszukiwania zbiorów na rzecz przyszłego muzeum. Stał na czele Komitetu Organizacyjnego Muzeum Regionalnego w Kołobrzegu. Zebranie inauguracyjne gremium odbyło się 5 października 1957 r. Wsparcia organizacyjnego tym razem udzieliło Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kołobrzegu. J. Frankowski zaapelował, aby otoczyć opieką pozostałe zabytki, odnaleźć i zebrać pamiątki ocalone z dawnych muzeów oraz dostarczać je do tymczasowej siedziby muzeum w bibliotece, bądź wskazać organizatorom, gdzie należy ich szukać. Postulował utworzenie placówki o charakterze historycznym, przyrodniczym i geologicznym, która miałaby „okazać, udostępniając badania archeologiczne słowiańskiego Kołobrzegu, głębokie korzenie pradziejów lechickich plemion Pomorza”. Akcję poparł wojewódzki konserwator zabytków z Koszalina Feliks Ptaszyński i Marian Sikora z Muzeum w Koszalinie. Tymczasową siedzibę muzeum w bibliotece odwiedzały – jak wspominał – tłumy turystów⁵³. Komitet ten ostatecznie doprowadził do powołania w 1963 r. Muzeum Regionalnego, zaś pierwszą wystawę – archeologiczną pt. *Badania archeologiczne w ziemi kołobrzeszkiej* otwarto w 1965 r.⁵⁴

niemiecka. Praca ta została obroniona jako dysertacja doktorska w 1947 r. na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. J. Sokołowska, Kazimierz Ślaski. Historyk i archiwista, maszynopis pracy magisterskiego, Poznań 2010 (praca dostępna w: Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu). Rola Kazimierza Ślaskiego jako pioniera polskich badań nad Pomorzem po II wojnie światowej wymaga pogłębionych studiów.

⁵⁰ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzeskiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 24-25.

⁵¹ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzeskiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 27.

⁵² Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Dziesięć lat pracy niefachowego bibliotekarza na Pomorzu Zachodnim 1949-1959, maszynopis, s. 2 (materiał dodatkowy dołączony do maszynopisu). Wspomnienie to zostało bez materiałów dodatkowych opublikowane: J. Frankowski, *Dziesięć lat pracy niefachowego bibliotekarza na Pomorzu Zachodnim (1949-1959)*, „Bibliotekarz”, r. 23, nr 6, 1966, s. 179-182.

⁵³ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzeskiego / 1946-1961/, maszynopis, s. 45, 47; Archiwum Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu: Apel do społeczeństwa miasta i powiat kołobrzeskiego.

⁵⁴ Archiwum Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu,teczka: Sprawozdania z działalności Muzeum Oręża Polskiego 1963-1973, Sprawozdanie z działalności Muzeum w Kołobrzegu w 1963 r.; M. Rębkowski, *Archeologia w kołobrzeskim muzeum*, s. 133.

W 1951 r. ukazał się artykuł Władysława Kowalenki poświęcony najdawniejszemu Kołobrzegowi. Zebrał on jako pierwszy w polskiej nauce wszystkie znane ówczesnie wzmianki źródłowe na temat tego ośrodka, zwłaszcza jego gospodarki – z warzelnictwem soli, mennicą, handlem morskim i żegluga na czele. Według tego badacza gród ten, na podstawie wzmianek źródłowych, należy do „najstarszych i przedniejszych grodów Polski na Pomorzu”. Wskazywał, że regale związane z salinami mogło sięgać czasów wprowadzania chrześcijaństwa przez Chrobrego. Pisał, że „słowiański Kołobrzeg miał wszelkie warunki do dalszej ewolucji swego ustroju i przetworzenia się swoimi siłami w większe portowe miasto”, ale jego rozwój został przerwany przez lokację miasta niemieckiego. Nastąpiło zagospodarowanie się kolonistów na fundamencie słowiańskim. Zatem kolonizacja z punktu widzenia gospodarczego była kontynuacją gospodarki ugruntowanej przez Słowian. Na jej gruncie Hanza łatwo mogła stać się władczynią Bałtyku w XIV w., a Kołobrzeg odegrał w tym dużą rolę⁵⁵.

ARCHEOLOGICZNE BADANIA MILENIJNE W KOŁOBRZEGU

Kolejny etap badań archeologicznych w Kołobrzegu wiąże się z tzw. badaniami milenijnymi oraz z nazwiskiem Lecha Leciejewicza. Efektem wspomnianej wcześniej konferencji z 1948 r. było utworzenie Zarządzeniem Ministerstwa Kultury i Sztuki z 3 maja 1949 r. Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego przy Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. Jego celem było „przygotowanie tysiącletniej rocznicy wystąpienia Państwa Polskiego na widowni dziejów” przez kierowanie i prowadzenie prac archeologicznych i źródłoznawczych⁵⁶. Kierownictwo podjęło badania w najważniejszych z historycznego punktu widzenia miejscach w Polsce korzystając często z faktu zniszczeń wojennych. Bez nich wejście pod wiele dotychczas stojących w całości obiektów nie było możliwe. W ramach tych właśnie badań, realizowanych w coraz znaczniejszej mierze przez wykształcone już po wojnie, głównie w Poznaniu, pokolenie młodych archeologów⁵⁷, w Kołobrzegu pojawił się Lech Leciejewicz. Jak sam wspominał, w 1952 r. Witold Hensel napomknął mu, że warto podjąć prace wykopaliskowe w tym mieście. Zatem 16 lutego 1953 r. znalazł się on pierwszy raz w Kołobrzegu, gdzie swoją bytność rozpoczął od poszukiwania Jana Frankowskiego oraz pierwszych odwiedzin podmiejskiego osiedla Budzistowo⁵⁸.

⁵⁵ W. Kowalenko, *Najdawniejszy Kołobrzeg (VIII-XIII w.)*, „Przegląd Zachodni”, 1951, nr 7/8, s. 538-576, cytaty s. 541, 567, 575-576.

⁵⁶ AIAiE PAN Warszawa, Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, sygn. KB/7, p. 7: Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 3 maja 1949 r.; *Ibidem*, p. 9: Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i sztuki, Nr 2/23/ 19 czerwca 1949 r.

⁵⁷ Por. M. Rębkowski, *Badania milenijne*, s. 120-125.

⁵⁸ L. Leciejewicz, *W Kołobrzegu i nie tylko. Fragmenty wspomnień z lat 1953-1960*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010, s. 15-37.

Po tym wstępnym rekonesansie L. Leciejewicz rozpoczął właściwe badania w lipcu 1954 r., już pod auspicjami nowo powołanego Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, która przejęła program badań milenijnych od Kierownictwa. W Kołobrzegu powołano Stację Archeologiczną, a jej zadaniem miało być zbadanie: kształtowania się osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Kołobrzegu na tle jego zaplecza, podstaw formowania się feudalizmu na Pomorzu Zachodnim, powstania podstaw gospodarczo-społecznych formowania się państwa pomorskiego oraz kształtowania ośrodka miejskiego. W tym celu zaplanowano kwerendę źródłową, badania wykopaliskowe w Budzistowie oraz weryfikację tezy o istnieniu drugiego gródka położonego bliżej morza, a także zbadanie ośrodka wydobywania soli. Ważnym celem było też odkrycie i spenetrowanie cmentarzyska kompleksu osadniczego⁵⁹. Badania w samym Kołobrzegu miałyby być wstępem do dalszych badań nad wczesnośredniowiecznym zapleczem osadniczym obejmującym całe dorzecze Parsęty i Regi⁶⁰.

W 1954 r. przebadano pierwsze warstwy pochodzące z okresu XI-XII w., w kolejnym roku badania poszerzono i uchwyciono konstrukcję drewnianą wału, stwierdzono, że początki osadnictwa na tym terenie sięgają IX w. i była to już wówczas osada obronna. Wyniki te potwierdziły badania z roku następnego – 1956 – kiedy zaobserwowano, że gród powstał w połowie IX w., rozwijała się wówczas także produkcja rzemieślnicza. Z kolei eksploracje z 1957 r. wskazały, że wał został wzmocniony od wewnątrz w II połowie X w., a uległ zniszczeniu w końcu w XI w., kiedy obszar grodu został znacznie poszerzony. W 1956 r. L. Leciejewicz pisał do Aleksandra Stafińskiego – pasjonata archeologa amatora ze Szczecinka, że podczas badań odkryto „swego rodzaju rewelację” – pięknie obrobiony hak – typowo wielkopolski szczegół konstrukcyjny z X w., co miało dawać wskazówkę, że wspomnianej odnowy wału dokonał Mieszko I lub Bolesław Chrobry. W tym samym roku rozpoczęto też badania północnego podgrodzia, gdzie osadnictwo miało rozwinąć się najpóźniej w X-XI w. Zaobserwowano też ślady produkcji rzemieślniczej, głównie hutnictwa i kowalstwa. W 1958 r. kontynuowano badania na grodzisku oraz w przyległej do niego dolinie Parsęty, gdzie penetracje dna rzeki (dzięki współpracy z Warszawskim Klubem Płetwonurków PTTK) ujawniły ślady przystani rybackich. Wykonano też wykop rozpoznawczy na Wyspie Solnej, a badania powierzchniowe w okolicy ujawniły ślady osadnictwa grodowego w Kędrzynie i Gołańczy. Był to ostatni rok badań grodziska kołobrzесьkiego. W kolejnych latach badania kierowane już przez Władysława Łosińskiego prowadzono w zapleczu osadniczym – w Kędrzynie, Gołańczy, a następnie w Bardach i Świelubiu, gdzie na cmentarzysku kurhanowym w 1964 r. rozkopano grób o bogatym wyposażeniu, m.in. w importy skandynawskie (kurhan nr 5)⁶¹.

⁵⁹ Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, sygn. MAP – A – dz – 89/7, brak paginacji, Plan prac naukowo-badawczych stacji archeologicznej I.H.K.M. w Kołobrzegu na rok 1954.

⁶⁰ Muzeum Regionalne w Szczecinku, archiwum, sygn. 8/4, brak paginacji – list L. Leciejewicza do Aleksandra Stafińskiego z 12.06.1956 r.

⁶¹ Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu, sygn. 8/65 (2.5.), brak paginacji, Zestawienie badań terenowych prowadzonych przez placówki podległe Zakładowi Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM-PAN w Poznaniu w latach 1954-1965; Muzeum Regionalne w Szczecinku, archi-

W ekipie pracował m.in. Stanisław Tabaczyński, później – w 1956 r. – dołączył też Władysław Łosiński. Podobnie jak w Wolinie⁶², dużym problemem był brak siły roboczej. Rok 1959 był ostatnim, w którym uczestniczył w badaniach kołobrzeskich L. Leciejewicz⁶³. W 1962 r. kołobrzeską stację przekształcono w Ekspedycję Archeologiczną⁶⁴. Instytucjonalnie placówka kołobrzaska podlegała poznańskiemu Zakładowi Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN⁶⁵. Pierwszym jego kierownikiem został prof. Witold Hensel, a po jego wyjeździe do Warszawy od czwartego kwartału 1955 r. doc. Wojciech Kóčka. W 1958 r. został utworzony Zakład Archeologii Pomorza z siedzibą w Poznaniu i zostały mu przyporządkowane placówki pomorskie, w tym i kołobrzaska. Jego kierownikiem został mianowany W. Hensel, a zastępcą L. Leciejewicz. W ostatnim kwartale 1961 r. oba zakłady zostały powtórnie połączone pod nazwą Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza z siedzibą w Poznaniu. W jego ramach działało 8 stacji, w tym i kołobrzaska⁶⁶.

O badaniach kołobrzeskich informowała od początku prasa – głównie miejscowy organ partyjny „Głos Koszaliński”, o czym wspominał także L. Leciejewicz⁶⁷, ale i inne tytuły⁶⁸. Kierownik ekspedycji współpracował blisko z biblioteką w Kołobrzegu, w której zbiorach znajdowały się artefakty archeologiczne gromadzone przez J. Frankowskiego. Wypożyczane były one przez Stację Archeologiczną celem opracowania, np. siekierki we wrześniu 1958 r.⁶⁹ W bibliotece J. Frankowski organizował pierwsze czasowe wystawy ukazujące wyniki badań archeologicznych⁷⁰ oraz popularyzował je m.in. na naradzie działaczy społecznych w Prezydium Powiatowej Rady Narodowej 24-25 października 1957 r. w trakcie tzw. sejmiku kulturalnego⁷¹. W 1960 r. J. Frankowski opublikował w „Z Otchłani Wieków” artykuł o lokalizacji

wum, sygn. 8/4, brak paginacji – list L. Leciejewicza z 5.09.1956 r.; Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, sygn. MAP – A – dz – 89/7, brak paginacji, Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1958 roku. Badania nad zapleczem trwały do 1974 r. – L. Leciejewicz, *Dzieje badań archeologicznych*, s. 20.

⁶² Por. P. Migdalski, *Między...*

⁶³ L. Leciejewicz, *W Kołobrzegu i nie tylko...*, s. 15-37.

⁶⁴ M. Rębkowski, *Archeologia w kołobrzesckim muzeum*, s. 133; J. Patan, *Moje lata sześćdziesiąte. Kołobrzeg 1960-1969, część pierwsza*, Kołobrzeg, s. 39.

⁶⁵ Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu (dalej cyt. AIAiE PAN w Poznaniu), sygn. 27/68: Sprawozdanie zbiorcze z działalności Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM PAN w okresie od 1954-1968 r., brak paginacji; Sprawozdanie zbiorcze z działalności Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM-PAN w okresie 1954-1968.

⁶⁶ AIAiE PAN w Poznaniu, sygn. 27/68: Sprawozdanie zbiorcze z działalności Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM PAN w okresie od 1954-1968 r., brak paginacji; Sprawozdanie zbiorcze z działalności Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM-PAN w okresie 1954-1968.

⁶⁷ AIAiE PAN Warszawa, Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, sygn. KB/20, brak paginy, „Głos Koszaliński”, 23-24.10.1954 r.; L. Leciejewicz, *W Kołobrzegu i nie tylko*, s. 20; idem, *Wykopalska w Kołobrzegu i ich historyczna wymowa*, „Głos Koszaliński”, R. 5, 1956, nr 47, s. 2; nr 48, s. 2.

⁶⁸ L. Leciejewicz, *Piastowski Kołobrzeg*, „Żołnierz Polski”, nr 11, 1960, s. 6-7.

⁶⁹ Archiwum Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu, zeszyt Inwentarz 14.9.1957, Rewers z dn. 09.09.1958 r.

⁷⁰ Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu: J. Frankowski, *Dziesięć lat pracy niefachowego bibliotekarza na Pomorzu Zachodnim 1949-1959*, maszynopis, s. 25.

⁷¹ *Ibidem*, s. 45-46.

grodu i podgrodzi kołobrzeskich w czasach Bolesława Chrobrego i Bolesława Krzywoustego, w którym na podstawie sprawozdań z badań L. Leciejewicza stwierdził, że już w XI i XII w. życie grodu i kasztelanii nie koncentrowało się w Budzistowie, lecz bliżej morza w miejscu, gdzie potem ulokowało się niemieckie miasto lokacyjne⁷². Jak wspominał L. Leciejewicz, niechętnie musiał podjąć polemikę⁷³. W replice wskazał, że przedstawione przez J. Frankowskiego wnioski idą nieco za daleko, gdyż na obszarze miasta lokacyjnego nie stwierdzono żadnych śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego, choć to nie przesądza zupełnie sprawy i nawet jeśli istniałaby tu jakaś osada to niezbyt wielka i o znikomym znaczeniu. L. Leciejewicz podkreślił w zakończeniu, że słusznie J. Frankowski poddał pod dyskusję ten problem, zweryfikować go będzie można jednak jedynie badaniami kontrolnymi⁷⁴.

Pozyskane w latach 1954-1958 w grodzie szczątki zwierzęce zostały opracowane przez Mariana Kubasiewicza i Jerzego Gawlikowskiego, a wyniki ich badań wydano w Szczecińskim Towarzystwie Naukowym w 1965 r.⁷⁵ Podobnie Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk wydało w 1959 r. pracę W. Łosińskiego i Eleonory Tabaczyńskiej pt. *Z badań nad rzemiosłem we wczesnośredniowiecznym Kołobrzegu*⁷⁶. Ukazało się też wiele artykułów sprawozdawczych z badań w czasopiśmie fachowych⁷⁷. Popularnonaukowym podsumowaniem tej fazy badań była zaś książeczka *Kołobrzeg we wczesnym średniowieczu* autorstwa L. Leciejewicza, W. Łosińskiego i E. Tabaczyńskiej. Autorzy pisali w podsumowaniu, że w przypadku Kołobrzegu nie ma mowy o okresie upadku ośrodka, cały czas trwał, zaś lokacja miasta na prawie lubeckim nie wniosła niczego nowego. Jeśli natomiast chodzi o rozwój gospodarczy, to co można wywnioskować ze źródeł pisanych potwierdziły badania archeologiczne. Lokacja przyniosła natomiast zmiany w dziedzinie ustrojowej i etnicznej⁷⁸. Praca

⁷² J. Frankowski, *Lokalizacja grodu i podgrodzi z czasów Chrobrego i Krzywoustego w Kołobrzegu*, „Z Otchłani Wieków”, t. 26, nr 3, 1960, s. 302-304.

⁷³ L. Leciejewicz, *W Kołobrzegu i nie tylko...*, s. 33.

⁷⁴ L. Leciejewicz, *W sprawie lokalizacji grodu i podgrodzi w Kołobrzegu*, „Z Otchłani Wieków”, t. 26, nr 3, 1960, s. 304.

⁷⁵ M. Kubasiewicz, J. Gawlikowski, *Szczątki zwierzęce z wczesnośredniowiecznego grodu w Kołobrzegu*, Szczecin 1965.

⁷⁶ W. Łosiński, E. Tabaczyńska, *Z badań nad rzemiosłem we wczesnośredniowiecznym Kołobrzegu*, Poznań 1959.

⁷⁷ L. Leciejewicz, *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Kołobrzegu w 1954 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 1, s. 165-178; idem, *Wczesnopolski Kołobrzeg w świetle ostatnich badań archeologicznych*, „Dawna Kultura”, t. 3, s. 40-46; idem, *Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1955 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 119-130; idem, W. Łosiński, *Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1958 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 11, s. 43-57; L. Leciejewicz, *Początki Kołobrzegu w świetle ostatnich badań*, „Szczecin”, 1960, nr 1-2, s. 7-20 (cały numer czasopisma poświęcony został Kołobrzegowi); idem, *Wczesnośredniowieczny Kołobrzeg*, „Slavia Antiqua”, t. 7, 1960, s. 307-392; idem, Z. Soplek, *Z badań nad krajobrazem naturalnym wczesnośredniowiecznego Kołobrzegu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 9, nr 3, s. 387-394; L. Leciejewicz, *O położeniu grodu „najbliższego morzu” w Kołobrzegu*, w: *Munera Archaeologica Io-sepho Kostrzewski... oblata*, Poznań, s. 369-374.

⁷⁸ L. Leciejewicz, W. Łosiński, E. Tabaczyńska, *Kołobrzeg we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1961, tu s. 111.

ta tym samym stała się polemiką z wnioskami dawniejszych badaczy niemieckich, głównie Hermanna Bollnowa⁷⁹.

Ostatnią kwestią, na którą chciałbym zwrócić uwagę, to wpływ badań prowadzonych przez ekipę L. Leciejewicza na uznanie w kwietniu 1960 r. przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w Koszalinie Feliksa Ptaszyńskiego grodziska w Budzistowie za obiekt zabytkowy i wpisanie go do rejestru zabytków pod nr 276⁸⁰. Zwrócił się do Państwowego Gospodarstwa Rolnego w Budzistowie z prośbą o wyłączenie spod dalszej uprawy i zabudowy terenu grodziska i rejonu zachowanej kaplicy⁸¹. Niestety podobnie jak w Wolinie ochrona ta nie była dostatecznie skuteczna i w 1963 r. doszło do zniszczenia stanowiska. Podczas kopania głębokiego i obszernego szamba odkryto pozostałości zabudowy, o czym nie powiadomiono władz, ale doprowadzono do ich zniszczenia⁸². Jak wspominał L. Leciejewicz, J. Frankowski zrobił z tego powodu dużą awanturę, co skończyło się procesem sądowym⁸³.

UWAGI KOŃCOWE

Początki polskiego zainteresowania dawną przeszłością zniszczonego prawie totalnie w trakcie walk w marcu 1945 r. Kołobrzegu sięgają czasów tuż powojennych. Wynikało ono z inicjatyw ludzi nauki, ale też pasjonatów ratujących resztki przetrwałego tu dziedzictwa. Wśród osób szczególnie zasłużonych dla odkrywania tych kart historii miasta należy wskazać tu przede wszystkim miejscowego działacza społecznego Jana Frankowskiego, następnie archeologów Romana Jakimowicza i zwłaszcza Lecha Leciejewicza, a także Władysława Kowalenkę i Kazimierza Ślaskiego. To ich swego rodzaju medialność i obecność w dominującym wówczas świecie przekazu drukowanego spowodowała, że obok narracji dotyczącej wydarzeń z 1945 r. ważne miejsce w obrazie kołobrzeskiego miejsca pamięci zajmują dawne dzieje wczesnośredniowieczne. Dwaj z nich – J. Frankowski i L. Leciejewicz zapadli w pamięć mieszkańców Kołobrzegu tak bardzo, że poświęcono im w ostatnich latach tablice pamiątkowe. L. Leciejewicz mimo że jego pola badawcze już na początku lat 60. XX w. przekroczyły i to znacznie granice Pomorza, stale był obecny w Kołobrzegu, nie tylko przez wizyty oraz udział w różnych uroczystościach, ale głównie przez to, że jego dzieło kontynuowali jego współpracownicy i uczniowie, jak W. Łosiński i Marian Rębkowski, którzy wprowadzili badania nad tym ośrodkiem i jego zapleczem osadniczym w nowe tysiąclecie. Mimo to skomplikowana historia miasta w późniejszym okresie, dotychczas bardzo zaniedbywanym, olbrzymia i rozdrobniona po wielu ar-

⁷⁹ Por. P. Migdalski, *Słowiańszczyzna północno-zachodnia...*, s. 250.

⁸⁰ Archiwum Zachodniopomorskiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie, Teczka: Budzistowo, pow. Kołobrzeg, stanowisko 1: Orzeczenie.

⁸¹ *Ibidem*, Pismo F. Ptaszyńskiego z dn. 4.04.1960 r.

⁸² *W PGR Budzistowo zniszczono bezcenne wykopaliska*, „Głos Koszaliński”, nr 165, z dn. 11.07.1963 r.

⁸³ L. Leciejewicz, *W Kołobrzegu i nie tylko...*, s. 33.

chiwach w Europie baza źródłowa oraz brak zainteresowania miejscowych władz powodują, że ośrodek ten nie ma do dziś nowoczesnej monografii naukowej.

Badania wczesnośredniowieczne w Kołobrzegu już od samego początku uważano za jedne ze sztandarowych w okresie przygotowań do obchodów milenijnych, o czym świadczą postulaty Józefa Kostrzewskiego. Niestety mimo pierwszych penetracji w trudnych powojennych warunkach nie udało się rozpocząć systematycznych poszukiwań. Powrócono do nich dopiero w połowie lat 50., kiedy samodzielne badania rozpoczęło pokolenie archeologów wykształconych już po wojnie. Znaczenie Kołobrzegu w obchodach Tysiąclecia Państwa Polskiego wskazują też programowy dokument KC PZPR – Notatka w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego z 1958 r.⁸⁴ oraz Uchwała Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego akceptowana na posiedzeniu Rady Państwa w dn. 12 lutego 1960 r.⁸⁵ Jednak narracji o wczesnośredniowiecznych dziejach tego ośrodka używano nie tylko do celów politycznych – do walki z Kościołem, ale czasem też i do walki o kościół, gdyż argumentacja mówiąca o polskim biskupstwie ustanowionym przez Chrobrego w 1000 r. pozwoliła po 1945 r. uchronić przed rozbiórką późnośredniowieczną kolegiatę kołobrzeską, która z funkcją katedry aż do utworzenia stałej organizacji kościelnej na ziemiach zachodnich w 1972 r. nie miała nic wspólnego⁸⁶!

W dużej mierze pionierskie powojenne badania takich ośrodków jak Szczecin, Wolin i właśnie Kołobrzeg wraz z zapleczeniami osadniczymi (uwaga ta dotyczy zwłaszcza rejonu Kołobrzegu i późniejszych studiów W. Łosińskiego, które wg Mariana Rębkowskiego do dzisiaj stanowią unikatowy w naszym kraju model badań regionalnych przemian osadniczych w okresie pomiędzy VII a X w.⁸⁷), ujawniły tu specyficzne rysy w rozwoju osiedli, w których dużą rolę odgrywało położenie na skrzyżowaniu dróg morskich i lądowych, a zatem realizujących handel dalekosiężny. Badania milenijne w Wielkopolsce, na Pomorzu i na Śląsku – jak wówczas pisano – wykazały „całkowitą jedność kultury wczesnopolskiej, przy istnieniu oczywiście lokalnych różnic regionalnych”⁸⁸. Dziś często odchodzi się od tych tez, nie deprymując jednak osiągnięć badań milenijnych, które pozostaną kamieniem milowym polskich badań archeologicznych⁸⁹.

⁸⁴ Archiwum Akt Nowych, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. V/60, p. 20, 59.

⁸⁵ *Polskie Tysiąclecie, Uchwała Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego akceptowana na posiedzeniu Rady Państwa w dn. 12 lutego 1960 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 67, 1960, z. 1, s. 6.

⁸⁶ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 5087, p. 129; K. Bąstowska, *Polityka władz wobec zabytkowych obiektów sakralnych Pomorza Środkowego w latach 1945-1966 – mity, niedomówienia, półprawdy*, w: *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945-1989*, red. P. Knap, T. Ceynowa, Szczecin 2011, s. 84, 94, 96.

⁸⁷ M. Rębkowski, *Badania milenijne...*, s. 127.

⁸⁸ AI AiE PAN w Poznaniu, sygn. 35/69: 1966, brak paginacji: Krótki rys dorobku Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza w badaniach nad Tysiącleciem.

⁸⁹ Por. *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu*, red. M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski, Poznań 2000 i ostatnio studia zamieszczone w „Przeglądzie Archeologicznym”, t. 65, 2017, dla Pomorza studium M. Rębkowskiego wskazane wyżej w przyp. 10.

Badania archeologiczne, jak te prowadzone w Kołobrzegu, odsłaniające ślady dawnych słowiańskich mieszkańców tych ziem, miały na celu stworzyć poczucie swojskości w, – jak pisał Tadeusz Konwicky – pachnącym obco „odzyskanym domu”⁹⁰. Po latach Gerard Labuda, jeden z twórców i animatorów polskich badań Pomorza wspominał, że „po 1945 r., gdy Polsce dostały się Ziemie Zachodnie, zadaniem historyków było pomóc ludziom, którzy na nie przyszedli. Żeby poczuli się zakorzenieni, u siebie. Żeby zobaczyli za sobą pewne dziedzictwo przeszłości”⁹¹. W ten sposób w oparciu o przedwojenny dorobek polskiej myśli zachodniej i wykreowanej przezeń piastowskiej koncepcji dziejów Polski budowano mit Ziem Odzyskanych⁹², w którym opowieści o wielowiekowych walkach oręża polskiego o Kołobrzeg zajmowały poczesne miejsce. Propagowali je politycy wszystkich opcji, działacze społeczni i kulturalni, zwłaszcza krajoznawcy, naukowcy i duchowni, gdyż idea zachodnia okazała się ważniejsza niż system polityczny, a cele narodowe i ogólnopaństwowe zdominowały cele klasowe i partyjne⁹³.

Dr Paweł Migdalski, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, Zakład Europejskich Studiów Porównawczych, Uniwersytet Szczeciński (p_r_migdalski@poczta.onet.pl)

Słowa kluczowe: Kołobrzeg, historia badań archeologicznych, badania milenijne, Ziemie Odzyskane

Keywords: Kołobrzeg, history of archaeological research, millennial studies, Regained Territories

ABSTRACT

The aim of the paper is to present the beginnings of the Polish interest in the early-mediaeval past of Kołobrzeg (Kolberg) mainly on the basis of archival sources. For 200 years the town was an important German location, and since 1945 it has been a significant Polish place of memory. However, so far there are no studies dealing with the history of research on the town of Kołobrzeg, although such enquiry subsequently became a canvas of political narratives about the past.

The limit of the time-scope covered in the paper is the end of the 1950s, when the first stage of archaeological works on the Kołobrzeg settlement in Budzistowo (Altstadt) were completed. In 1960 a number of enterprises were undertaken in connection with the celebration of the Millennium of the Polish State. The article attempts to answer the question why studies on Kołobrzeg were launched so late, whether it was a top-down or bottom-up initiative and what was the meaning of the research.

The source base of the paper consists mainly of archival materials collected in state archives and scientific and cultural institutions.

⁹⁰ T. Konwicky, *Wschody i zachody księżycy*, Warszawa 1990, s. 90, 340, 342.

⁹¹ G. Labuda, *Jestem Kaszubą w Poznaniu*, w: tegoż, *Zapiski kaszubskie, pomorskie i morskie. Wybór pism*, Gdańsk 2000, s. 488.

⁹² O pojęciu Ziem Odzyskanych zob.: J. Jasiński, *Kwestia pojęcia Ziemie Odzyskane*, w: *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945-2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*, red. A. Sakson, Poznań 2006, s. 15-25; Z. Mazur, *O legitymizowaniu przynależności Ziem Zachodnich i Północnych do Polski*, w: tamże, s. 27-44; J. Wawrzyniak, *Die Westgebiete in der Ideologie des polnischen Kommunismus. Symbolik und Alltag am Beispiel der Soldatensiedler*, w: *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*, hrsg. P.O. Loew, Ch. Pletzing, T. Serrier, Wiesbaden 2006, s. 300-309.

⁹³ P. Madajczyk, *Polska myśl zachodnia w polityce komunistów polskich*, „Przegląd Zachodni” 1997, z. 3, s. 15-36.